

УДК 340.12

Альона Романова

Національний університет «Львівська політехніка»,
Навчально-науковий інститут
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
професор кафедри теорії, історії та філософії права
aliroma@ukr.net

Людмила Русаль

Львівський інститут МАУП,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
luda.rusal@gmail.com

ЕТИЧНІ НОРМИ ТА СВОБОДА ЛЮДИНИ У ПРАВІ: ІНТЕГРАТИВНИЙ АСПЕКТ

<http://doi.org/10.23939/law2020.28.089>

© Романова А., Русаль Л., 2020

З'ясовується особливість інтегративного аспекту етичних норм та свободи людини у праві, обумовленого тим, що гармонія у праві проявляється через принцип координації дій між різними елементами і структурними підрозділами, які входять у суспільну систему. Це дає можливість одержання етичних знань про принципи і норми з етичних кодексів, котрі є джерелами інформації про суспільні цінності.

Наголошується на свободі, як внутрішньо-емоційній якості особи. Аналізуються особливості розвитку гармонійності системи особистісного ставлення до оточуючого світу та людей, вироблення власної рольової поведінки, як важливі чинники формування відчуття в особи природно-правової свободи.

Доведено, що етичні норми в праві виступають критеріями співвідношення дій учасників правотворчого і правозастосовного процесу, сприяють їх оцінюванню і з погляду відповідності або невідповідності моральним нормам. Моральній оцінці підлягають не лише дії людини, але й уся дійсність, і соціальна, і природна. Етична оцінка, свою чергою, виступає для суб'єкта як вимога до того чи іншого вчинку, а саме моральний обов'язок до здійснення добра щодо конкретного суб'єкта. Оцінка виробляється через призму таких понять моральної свідомості, як добро і зло, справедливність, обов'язок, совість. Через оцінку у свідомості суб'єкта правозастосовної діяльності «сущє» зіставляється з «належним», оскільки саме деонтологія, як розділ етики, надає статусу обов'язковості моральним нормам. Моральні оцінки, будучи універсальними, поширюються майже на всі дії людини, етичні ж основи правозастосування діють у конкретній правовій сфері.

Встановлено, що особливого значення у зв'язку з цим набуває проблема морально-правового виховання майбутніх юристів. Формування високих моральних якостей в умовах становлення громадянського суспільства має спиратись на рекомендації науковців. Виховний аспект виражається в дії етичних норм на волю і свідомість людей, щоб

сформувати шанобливе ставлення до правових норм. Етичні норми інформують про моральні основи процесу правозастосовної діяльності, вносять у свідомість людини знання принципів, норм і правил. Вони об'єднують усі аспекти формування та розвитку права і правової системи на основі аксіологічного чинника.

Ключові слова: етичні норми, моральні норми, моральні оцінки, свобода, природне право, духовне життя, правове виховання.

Постановка проблеми. На етичне нормування поведінки людини як елементарну форму моральної вимоги, певний взірць поведінки, що відбиває усталені потреби людського співжиття і відносин та має обов'язків характер, впливає свобода особи через вибір як момент і елемент, поряд з «внутрішньою свободою» і свободою, що включає у себе два основні компоненти: почуттєвий і раціональний.

Важливість дослідження задекларованої тематики обумовлена тим, що функції контролю і критичного осмислення етичних настанов людини, зокрема у природно-правовому просторі, реалізують передусім такі форми її самосвідомості, як совість і сором. При цьому центральну, основоположну роль відіграє совість, що її попередньо можна було б описати як внутрішнє духовне осмислення людиною цілісності своєї життєвої реалізації під кутом зору її свободи. Саме у правовій сфері акумулюються моральні, етичні, духовні аспекти життєдіяльності людини, котрі можуть руйнуватися за умови відсутності свободи і свободної волі.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема етичних норм та свободи у праві цікавила видатних зарубіжних та вітчизняних мислителів і науковців, а саме: В. Андрущенко, Л. Петражицький, С. Сливка, В. Франкл, Ю. Хабермас.

Філософи, соціологи та культурологи права акцентували увагу у своїх дослідженнях на морально-етичних аспектах поведінки людини, не акцентуючи увагу на особливостях впливу і взаємовпливу етичних норм і свободи людини.

Незважаючи на те, що учені зробили значний крок у тлумаченні етичних норм і свободи, дотепер в Україні немає комплексного дослідження вказаних категорій на основі інтегративного підходу.

Мета полягає в тому, щоб з філософсько-правового погляду проаналізувати ті питання, які найбільш дотичні до розуміння інтегративного аспекту етичних норм та свободи у праві.

Виклад основного матеріалу. У правозастосовній і правотворчій діяльності потрібно керуватися етичними нормами, функція яких зводиться до їхнього морального призначення і впливу на юридичну практику.

Функції етичних норм у праві визначаються моральними характеристиками суспільства і правової системи; виражають об'єктивну необхідність ефективного право творення та правозастосування; характеризують етичні норми в дії; упорядковують відносини у сфері юриспруденції.

Зasadничою, з-поміж системи існуючих функцій, є інтегративна. Слово «інтегрувати» означає «об'єднувати частини в одне ціле» [1]. Щодо права, то це виражається в трансформації і в об'єднанні моральних понять добра і справедливості в етичні норми, що стосуються суб'єктів правотворчої і правозастосовної діяльності. У результаті такої інтеграції уявлення про добро і справедливість набувають загальнообов'язкового характеру, спираються на силу й авторитет держави. Одночасно підвищується і соціально-моральна цінність самої системи. Добро досить часто має індивідуальний характер, причому кожен суб'єкт «чекає» вияву «добра» від інших. Надання справедливості і добра на державному рівні значно підвищує авторитет влади, сприяє ефективності правозастосовної діяльності.

Гармонія у праві проявляється через принцип координації дій між різними елементами і структурними підрозділами, які входять у суспільну систему. Координація у праві передбачає супідрядність інституційних рівнів, відношення дисципліни, субординації між підсистемами й елементами.

Закріплені в праві моральні цінності надають інформацію про добро і зло, справедливість, гуманізм, честь, гідність, пошану. Через ознайомлення з етичними нормами можна одержати знання про закони добра, справедливості, діалектику добра і зла, різні форми їх вияву у сфері правових явищ. Це дає можливість одержання етичних знань про принципи і норми з етичних кодексів, що є джерелами інформації про суспільні цінності [2, с. 8].

Етичні норми в праві виступають критеріями співвідношення дій учасників правотворчого і правозастосовного процесу, сприяють їх оцінюванню і з погляду відповідності або невідповідності моральним нормам. Моральній оцінці підлягають не лише дії людини, але й уся дійсність, і соціальна, і природна. Етична оцінка, свою чергою, виступає для суб'єкта як вимога до того чи іншого вчинку, а саме моральний обов'язок до здійснення добра щодо конкретного суб'єкта. Оцінка виробляється через призму таких понять моральної свідомості, як добро і зло, справедливість, обов'язок, совість. Через оцінку у свідомості суб'єкта правозастосовної діяльності «суще» зіставляється з «належним», оскільки саме деонтологія, як розділ етики, надає статусу обов'язковості моральним нормам. Моральні оцінки, будучи універсальними, поширюються майже на всі дії людини, етичні ж основи правозастосування діють у конкретній правовій сфері.

Особливого значення у зв'язку з цим набуває проблема морально-правового виховання майбутніх юристів. Формування високих моральних якостей в умовах становлення громадянського суспільства має спиратись на рекомендації науковців. Виховний аспект виражається в дії етичних норм на волю і свідомість людей, щоб сформувати шанобливе ставлення до правових норм. Етичні норми інформують про моральні основи процесу правозастосовної діяльності, вносять у свідомість людини знання принципів, норм і правил. Вони об'єднують усі аспекти формування та розвитку права і правової системи на основі аксіологічного чинника.

Етичні норми не стільки привчають до дотримання сукупності правил, скільки виховують саму здатність керуватись ідеальними нормами. За наявності такої здатності до самовизначення людина може не лише вибирати відповідну лінію поведінки і розвивати її, а й самовдосконалюватися. Всі конкретні достоїнства, які ми знаходимо в морально вихованій особі, впливають з фундаментальної її здатності чинити так, як необхідно, відповідно до ціннісних уявлень, зберігаючи при цьому свою автономію. Правове виховання завжди пов'язане з початками моральності, дотриманням гідності і справедливості [3, 167].

Етичні норми надають людині найважливіші, глибинні орієнтири. Саме моральні цінності є центром усього духовного світу особи і вагомо впливають на її громадянську позицію, на ставлення до чинного права (правосвідомість), на оцінку тих або інших поглядів. Етичні норми виступають як масштаб людської діяльності з погляду наповнення їх моральним змістом, вони висувають до людини максимальні вимоги, вимагають «рівняння» на моральний ідеал.

У суспільстві, що бере за основу верховенство права, на першому місці стоїть людина, як вища соціальна цінність. Важливого значення у цьому відношенні набувають дослідження проблем збереження природно-правової свободи особи.

Свобода – це простір об'єктивних можливостей, усередині якого суб'єкт може реалізувати свої прагнення до самоствердження і самореалізації. У філософії права проблема свободи – одна з ключових, оскільки конституювання нормативної сфери права передбачає її обов'язкову співвіднесеність із суміжною сферою свободи. Дефініції права найчастіше вибудовувалися або через сполучення зі свободою, або через навмисне ігнорування останньої [4, 307].

Зазначимо, що свобода – це внутрішньо-емоційні якості особи. Для формування внутрішньо-емоційних якостей важливе значення має вироблення особливостей емоційного сприймання людиною людини, тобто духовність самого спілкування [5, 143]. Адже спілкування – це не просто обмін інформацією, воно передбачає взаємну активність партнерів. Важливим проявом цього чинника є

окультурнення образу самого «я» як системи уявлень особистості про саму себе, виходячи з того, як будується взаємодія між людьми на рівні, що визначається законами природної гармонії. Знаючи зміст та умови формування образу «я» іншої людини, особа може успішно прогнозувати, а також впливати на її поведінку не просто мірою примусу, а власними внутрішніми якостями.

Моральність цього процесу є важливим чинником самооцінки. Завищена самооцінка призводить до того, що людина починає себе переоцінювати у ситуаціях, які не дають для цього жодної підстави. Внаслідок цього вона може натикатися на протидію оточуючих людей, які відкидають її принципи, що спричиняє антиціннісні явища, а саме: агресивність, злість, пихатість. Щодо занадто низького рівня самооцінки, то він також зумовлюється низьким рівнем внутрішньої культури особистості. Це призводить до розвитку комплексу неповноцінності, відчуття обмеження природно-правової свободи, стійкої невпевненості у собі, тяжких внутрішніх переживань, що може супроводжуватися порушенням людиною моральних і правових норм, сприяти вчиненню злочинів.

Вважаємо, що важливим чинником формування відчуття в особи природно-правової свободи є розвиток гармонійності системи особистісного ставлення до оточуючого світу та людей, вироблення власної рольової поведінки. Це, зокрема, важливо і для правників, а, тим паче, для майбутніх юристів.

Щодо гармонізації системи особистісних відносин до оточуючого світу і людей, то треба зазначити, що такі відносини є суб'єктивно-оцінювальною, свідомою, вибірковою позицією, яку іноді називають життєвою. Юристові важливо знати та враховувати ставлення різних осіб до правових норм, злочинів, термінів покарання тощо. Він не повинен прямо виражати своє ставлення до подій, людей, він має робити це виважено, беручи до уваги позицію людини, з якою він спілкується, рівень її духовного розвитку, культури, враховуючи внутрішні якості, щоб не порушити природно-правову свободу особи. Щоб відчуті і зберегти власну природно-правову свободу, юристові необхідно виробити почуття гармонії своєї натури з оточуючим світом, тобто, він повинен тонко відчувати красу вчинків і дій оточуючих, а злочин кваліфікувати не лише як порушення закону, а й вбачати у ньому розрив гармонії між природним правом і людиною, природним правом і позитивним правом.

Адже норми, закладені у природному праві, є ідеальними, і якщо їх не завжди вдається дотримувати, то треба хоча б намагатися не порушувати їх у власній свідомості і переконаннях, і тим самим – переносити власний морально-етичний рівень, почуття гармонії, свободи на оточуючих, які під таким впливом формуватимуть власний природно-правовий свободний вимір суспільного буття.

Важливе місце у формуванні і розвитку природно-правової свободи особи належить вдосконаленню моральної свідомості та самосвідомості [6, 64]. Адже, у процесі історичної практики відбувалося усвідомлення людством механізмів, що формують спроможність особистості гармонійно, свободно ставитися до дійсності, тобто здатність сприймати і переживати у почуттєвих формах власне буття, знаходити й оцінювати загальнолюдські цінності і перетворювати цю дійсність у співвідношенні зі своїми уявленнями.

Сьогодні аналіз духовності можливий із використанням феноменологічних настанов: духовність сучасної людини може бути проаналізована в тій даності, в якій вона розкривається через культурні структури. Відтак, духовність – це не лише свідомо активність суб'єкта, зумовлена системою певних цінностей, але і цілісний процес життєдіяльності людини, в якій нерозривно пов'язані цілераціональні дії і переживання; це такий процес людської життєдіяльності, який одночасно є і самоідентифікацією, і самовизначенням, і самоздійсненням особистості.

Оскільки духовність втілює динамічний характер людського буття і світоставлення, то вона є специфічним пошуком міри людської гармонії зі світом. Саме в цій гармонії людина здатна здійснювати своє існування у скінченному через включеність у нормативність життя, але зберігаючи здатність до реалізації своїх творчих потенцій. Буття людини пов'язане з існуванням органічного зв'язку між тілесним, душевним і духовним, який робить можливим її участь у всезагальності і нескінченності універсуму, а звідси – представлення духовності домінуванням тих чи інших типів цінностей, типів духовності [6, 106].

Духовне життя не є чимось суто ідеальним, як його трактує ідеалізм, а постає як специфічна єдність ідеального та реального, теоретичного і практичного ставлення людини до світу, як дійсний стан світорозуміння (орієнтації у світі) в тій конкретній ситуації практичної дії і спілкування, в якій індивід безпосередньо застає і проявляє себе. Кожний практичний акт включає весь горизонт духовного самовизначення. Духовне життя – це побудова і розвиток життєвого світу людини, який належить індивіду, але водночас включає і родові, і загальнолюдські, і всезагальні характеристики буття. Всезагальним є й сам спосіб конструювання життєвого світу – як власне людський спосіб.

Таким способом є власне людська життєдіяльність як така, своєрідність якої визначається насамперед смисловими переживаннями і духовними почуттями. В даному ракурсі вона постає як духовно насичена дійсність, що реалізується, по-перше, як своєрідний процес, що поєднує самоусвідомлення людини з її вільним вибором, визначенням самої себе як істоти унікальної, по-друге, як певний дійсний стан людини. Означені ж переживання та почуття запропонованого підходу трактуються як чуттєві стани, що прояснюються у часі для свідомості, співвідносяться зі світовим буттям і визначаються ним.

Висновки. Функції етичних норм у праві є необхідним елементом процесу його впорядкування, що органічно поєднують правові і моральні принципи. На шляху до втілення загальнолюдських цінностей у праві, повинен розвиватися, збагачуючись новими етичними вимогами правотворчий і правозастосовний процес, що є першочерговим завданням у пошуках найбільш ефективної системи організації державної влади з урахуванням реалій сучасності.

Духовність у смислових переживаннях і власне людських почуттях, дається як очевидність «життєвих інтенцій», що достовірні для особистості з такою визначеністю як і самосвідомість. Поєднання переживання і духовних почуттів замикає горизонт, що й утворює життєвий світ людини. Життя її – це органічне поєднання іманентності та трансцендентності, в цьому і полягає парадоксальність феномена духовного, в якому людина стверджується у своїй людській якості, знаходить смисл свого життя. Духовний розвиток людини не є дещо відмінне від людського життя чи піднесене над ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бусел В. Т. (2005). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь : Перун. 1728 с.
2. Мишина И. Д. (1999). Нравственные ценности в праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Урал. гос. юрид. акад. Екатеринбург. 26 с.
3. Петражицкий Л. И. (1908). Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии. СПб. : Типогр. Ю. Н. Эрлихъ. 266 с.
4. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. (2003). Філософія права : словник. К. : Ін Юре. 408 с.
5. Андрущенко В., Горлега Н. (1996). Социология: наука об обществе. Харьков : Консул. 367 с.
6. Киричук О. (1999). Основы психологии. 4-те вид., стереотип. К.: Либідь. 632 с.

REFERENCES

1. V. T. Busel (2005). **Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoyi ukrayins`koyi movy** [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. K., Irpin` : Perun. 1728 s.
2. Mishina I. D. (1999). **Nravstvennyye czennosti v prave** [Moral values in law] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. Ural. gos. yurid. akad. Ekaterinburg. 26 s.
3. Petrazhiczkij L. I. (1908). **Vvedenie v izuchenie prava i нравstvennosti. Osnovy emoczional`noj psikhologii** [Introduction to the study of law and morality. The basics of emotional psychology]. SPb. : Tipogr. Yu. N. Erlikh. 266 s.
4. Bachynin V. A., Zhuravs`kyj V. S., Panov M. I. (2003). **Filosofiya prava : slovnyk** [Philosophy of Law: Dictionary]. K. : In Yure. 408 s.
5. Andrushhenko V., Gorlega N. (1996). **Socziologiya: nauka ob obshhestve** [Sociology: The Science of Society]. Khar`kov : Konsul. 367 s.
6. Kyrychuk O. (1999). **Osnovy psyhologiyi** [Fundamentals of psychology]. 4-te vyd., stereotyp. K.: Lybid`. 632 s.

Дата надходження: 31.08.2020 р.

Alona Romanova

Institute of Jurisprudence and Psychology at

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Professor

of the Department of Theory and Philosophy of Law,

Liudmyla Rusal

Lviv Institute

Interregional Academy of Personnel Management

ETHICAL STANDARDS AND HUMAN FREEDOM IN LAW: AN INTEGRATIVE ASPECT

The special features of the integrative aspect of ethical standards and human freedom in law are revealed due to the fact that harmony in law is manifested through the principle of coordination of actions between different elements and structural subdivisions forming the social system, which enables to acquire ethical knowledge of ethical principles and standards from ethical codes that are sources of information about public values.

Freedom is emphasized as an intrinsic emotional quality of a person. The peculiarities of developing harmony of the system of personal attitude to the surrounding world and people, producing one's own role-playing behavior as important factors in forming the sensation of natural and legal freedom of a person are analyzed.

It is proved that ethical norms in law act as criteria for the ratio of actions of participants in the law-making and law-enforcement process, contribute to their evaluation in terms of compliance or non-compliance with moral norms. Not only human actions, but also all reality, both social and natural, are subject to moral evaluation. Ethical evaluation, in turn, acts for the subject as a requirement for a particular act, namely a moral obligation to do good to a particular subject. Evaluation is made through the prism of such concepts of moral consciousness as good and evil, justice, duty, conscience. Through the evaluation in the mind of the subject of law enforcement activity, «being» is compared with «proper», because it is deontology, as a section of ethics, that gives the status of binding moral norms. Moral assessments, being universal, apply to almost all human actions, while the ethical foundations of law enforcement operate in a particular legal area.

It is established that the problem of moral and legal education of future lawyers acquires special significance in this connection. The formation of high moral qualities in the conditions of the formation of civil society should be based on the recommendations of scientists. The educational aspect is expressed in the effect of ethical norms on the will and consciousness of people to form a respectful attitude to legal norms. Ethical norms inform about the moral foundations of the process of law enforcement activity, bring to the human consciousness knowledge of principles, norms and rules. They combine all aspects of the formation and development of law and the legal system on the basis of an axiological factor.

Key words: ethical standards, moral standards, moral evaluations, freedom, natural law, spiritual life, legal education.